

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.33.17>
УДК 929 (477)

Віталій КУГАЙ

завідувач сектору відділу довідкового апарату та обліку документів
Центрального державного історичного архіву України (2006-2015)

ORCID: 0009-0005-2741-6051

Email: vkugai22@gmail.com

**ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ
(ЗА ДОКУМЕНТАМИ АРХІВУ СКОРОПАДСЬКИХ В ЦДІАК УКРАЇНИ)**

Анотація. У статті аналізується невідомий корпус документів з історії Голодомору в Україні 1932-1933 років, що збереглися у фонді Скоропадських - архіві родини останнього гетьмана України Павла Скоропадського. Тривалий час цей архів зберігався у приватній власності дочки П. Скоропадського Єлизавети Скоропадської, а згодом у Східноєвропейському інституті ім. В. Липинського у м. Філадельфія (США). У 2006 р. архів надійшов до ЦДІАК України, де перебував на стадії науково-технічного опрацювання і тільки наприкінці 2022 р. став доступним для дослідників.

Документи з історії Голодомору відкритися у фонді завдяки Є. Скоропадській, яка з 1933 р. очолювала Комітет допомоги голодуючим в Україні, що надавав матеріальну допомогу жертвам голоду в Україні, провадив організаційну роботу зі збору коштів для голодуючих та розповсюджував інформацію про цей голод у світі. В архіві Є. Скоропадської нараховуються сотні документів загальним обсягом понад 6300 аркушів. Це найбільший в Україні і світі архів документів про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні. У ньому містяться листи свідків Голодомору, свідчення різних осіб, статті, вирізки з газет та часописів тощо.

У статті робиться висновок, що аналізовані документи беззаперечно засвідчують штучний характер голоду 1932 – 1933 рр., який був спланований і здійснений комуністичним режимом СРСР і став жорстоким злочином проти українського народу. Упродовж Голодомору в Україні й на Кубані, де переважно жили представники українського етносу, вимирали цілі села та помирали мільйони людей. Зібрання архівних документів Є. Скоропадської про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні є унікальним для української історичної науки. Ці матеріали є найбільш повним, цілісним і об'ємним корпусом документів, зібраних «по гарячих слідах», яким немає аналогів в Україні і світі.

Ключові слова: Голодомор 1932-1933 рр. в Україні, Скоропадські, ЦДІАК України.

Vitalii KUGAI

head of the department of the reference apparatus and document accounting department
of the Central State Historical Archive of Ukraine (2006-2015)

THE HOLODOMOR OF 1932-1933 IN UKRAINE (ACCORDING TO THE DOCUMENTS OF SKOROPADSKYI'S ARCHIVE IN THE CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVE OF UKRAINE)

Abstract. The article analyzes an unknown body of documents on the history of the Holodomor in Ukraine in 1932-1933, preserved in the Skoropadskyi Fund - the archive of the family of the last hetman of Ukraine, Pavlo Skoropadskyi. For a long time, this archive was kept in the private property of P. Skoropadsky's daughter Yelizaveta Skoropadska, and later in the East European Institute named after V. Lipinsky in Philadelphia (USA). In 2006, the archive was sent to the Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv), where it was at the stage of scientific and technical development and became available to researchers only at the end of 2022.

Documents on the history of the Holodomor were deposited in the fund thanks to YE. Skoropadska, who from 1933 headed the Committee for Aid to the Starving in Ukraine, which provided material aid to the victims of the famine in Ukraine, conducted organizational work to collect funds for the starving, and disseminated information about this famine in the world. The archive of E. Skoropadska includes hundreds of documents with a total volume of more than 6,300 sheets. This is the largest archive of documents about the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine and the world. It contains letters from witnesses of the Holodomor, testimonies of various people, articles, clippings from newspapers and magazines, etc.

The article concludes that the analyzed documents indisputably prove the artificial nature of the famine of 1932-1933, which was planned and carried out by the communist regime of the USSR and became a terrible crime against the Ukrainian people. During the Holodomor in Ukraine and the Kuban, where mostly representatives of the Ukrainian ethnic group lived, whole villages died and millions of people died. The collection of archival documents by YE. Skoropadska about the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine is unique for Ukrainian historical science. These materials are the most complete, integral and voluminous body of documents collected "on hot tracks", which have no analogues in Ukraine and the world.

Key words: The Holodomor of 1932-1933 in Ukraine, Skoropadski, Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv).

Постановка проблеми. Свідоме цілеспрямоване вбивство людей голодом у катастрофічних масштабах у 1932 – 1933 рр. в Україні є одним із найбільших і найстрашніших злочинів в історії людства, нарівні із такими злочинами, як Голокост євреїв у часи німецького нацизму, більшовицький терор 1917 – 1921 рр., винищення людей у нацистських концтаборах під час Другої світової війни, геноцид вірменів у 1915 р.,

депортації кримсько-татарського та чеченського народів у 1944 р. Від часу цієї національної трагедії українського народу пройшло 90 років, проте ця тема залишається актуальною донині.

Аналіз публікацій і джерельної бази. За часи незалежності в Україні з тематики Голодомору 1932 – 1933 рр. вийшла значна кількість книг, монографій, статей. Одними із найголовніших у цій сфері стали праці В. Сергійчука, В. В'яровича, Ю.

Шаповала, О. Веселова, С. Кульчицького, В. Марочко, О. Мовчан та ін. Проте довгий час тема Голодомору була недоступною для дослідників і з розсекреченням архівів та новими надходженнями з'являються нові джерела інформації з цієї масштабної і болючої проблеми.

Автору цієї статті упродовж багатьох років довелося працювати в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) з архівними документами родини останнього гетьмана України Павла Скоропадського, які були передані у 2006 р. із Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського (м. Філадельфія, США). Ініціатором передачі цих документів зі США до України була наймолодша дочка гетьмана Олена Павлівна Отт-Скоропадська, яка була правонаступницею родинного архіву Скоропадських і мешкала на той час у містечку Кюснахт поблизу м. Цюрих у Швейцарії.

Після надходження архівної збірки документів до України вони були приєднані до наявного у ЦДІАК України фонду «Скоропадські – поміщики Чернігівської і Полтавської губерній» (ф. 1219). Документи фамільного архіву родини Скоропадських тривалий час знаходились у процесі науково-технічного опрацювання і лише наприкінці 2022 р. були уведені до наукового обігу.

Фамільний архів родини Скоропадських - це документи, зібрані Павлом Скоропадським, його дружиною Олександрою Скоропадською (у дівочтві – Дурново), сином Данилом, який був спадкоємцем справи батька і після його смерті очолював гетьманський рух, а також дочками гетьмана: Марією Скоропадською-Монтрезор, Єлизаветою Скоропадською-Кужім та Оленою Отт-Скоропадською упродовж усього їхнього свідомого життя.

Мета статті - проаналізувати невідомий досі корпус документів з історії Голодомору в Україні 1932-1933 років, що збереглися у фонді Скоропадських - архіві родини Павла Скоропадського. Майже всі ці документи зосередились в архіві дочки останнього гетьмана України Єлизавети Скоропадської-Кужім.

Виклад основного матеріалу. У розглядуваному контексті варта особливої уваги постать Єлизавети Павлівни Скоропадської. Народилася вона у 1899 р. у м. Санкт-Петербург і була другою дитиною у сім'ї Павла й Олександри Скоропадських. У дитинстві отримала гарне виховання та ґрунтовну освіту від домашніх вчителів та гувернанток. У 1917 р. закінчила жіночу гімназію із золотою медаллю.

Попри аристократичне походження й московитське оточення, Лілі, як називали Єлизавету у вузькому колі рідних і близьких, через усе життя пронесла любов до України й усього українського. У дитячі роки Лілі разом із родиною майже щоліта проводила час в Україні у батьківських маєтках. Ця обставина наклала відбиток на все її життя. Наймолодша із сестер Скоропадських Олена так писала про це: «Лілі якось розповіла мені – значно

пізніше, що вона завжди, ще дитиною, цілком свідомо почувала себе українкою. Коли родина на літні місяці виїздила до своїх маєтків в Україні – Полошок і Тростянця, - вона це завжди сприймала як своєрідне повернення додому. Ще маленькою дівчинкою, ще не вміючи писати, вона почала систематично вивчати українську мову» [3, с. 285].

На початку буремних революційних подій 1917 р., коли Павло Скоропадський ще не був гетьманом України, Є. Скоропадська сформувалась як справжня українська патріотка. Цьому також сприяв факт, який описує у спогадах її сестра Олена: «Під час свого останнього року навчання в Орлі Лілі познайомилась з молодою вчителькою, яка була переконаною українкою. Від неї Лілі вперше дізналася про український незалежницький рух. Лілі почала серйозно цікавитися українською історією. З оповідань про давні гетьманські часи й козацьке життя вона не могла дізнатися багато. Вона з трудом вивчила напам'ять довжелезні поезії Шевченка, пройнялась їхнім гарячим патріотизмом...» [3, с. 285-286].

Павло Скоропадський був для доньки уособленням надійності, мужності, сили, справедливості, а потім і української справи, якій гетьман та його донька присвятили більшу частину свідомого життя. Коли Павло Скоропадський очолив Українську Гетьманську державу у квітні 1918 р., йому вдалося перевезти із Санкт-Петербурга до Києва свою родину. Цей період став для юної Єлизавети найщасливішим у житті. На жаль, він тривав дуже недовго, лише сім з половиною місяців - 14 грудня 1918 р. сталося падіння Гетьманату і П. Скоропадський змушений був емігрувати з України.

Перед падінням Гетьманату Є. Скоропадська виїхала з України за кордон, де провела майже все своє свідоме життя – п'ятдесят вісім років. Туга за Батьківщиною, якою вона завжди вважала Україну і в якій, не враховуючи дитячих поїздок до батьківських маєтків, провела лише декілька місяців, не покидала її до кінця життя. У двадцятих роках ХХ ст. Є. Скоропадська студіювала і практикувала основи образотворчого мистецтва та виконувала скульптурні замовлення у різних країнах за межами Німеччини, де мешкали її батьки (з 1921 р. родина Скоропадських мешкала у передмісті Берліна – Ванзее, де придбала будинок із земельною ділянкою). У цей період вона писала їм листи з Італії, Швейцарії, а згодом і Нідерландів, докладно описуючи своє перебування у цих країнах. Ці листи, фактично, стали початком формування її власної архівної збірки, що міститься у ф. 1219 ЦДІАК України [4; 5; 6; 7].

Наприкінці 1920-х (вірогідно, з 1928 р.) Є. Скоропадська стала активно допомагати батькові в його діяльності, оскільки в цей час його найближчий помічник син Данило завершив навчання у Берлінському вищому технічному інституті і став працювати інженером у фірмі Сіменса – Гальське у Шпандау. Вона перебрала на себе частину роботи

брата, провадила особисте листування батька, допомагала у виданні політичних документів, частина яких друкувалася вдома на ручному верстаті. Їй подобалась ця робота і з часом вона все більше виконувала роль батькового секретаря.

Значну, якщо не найбільшу частину особистого архіву Є. Скоропадської-Кужім складають документи, що висвітлюють події жахливого Голодомору українців 1932 – 1933 рр. У розпал цих подій в Україні гетьманці в Німеччині створили Комітет допомоги голодуючим в Україні (КДГУ). Його спочатку очолила Олександра Скоропадська, але дуже швидко всю повноту керування діяльністю цього Комітету зосередила у своїх руках її дочка Єлизавета, яка упродовж декількох років самовіддано проводила роботу з допомоги і порятунку українців від голодної смерті. Як згадувала О. Скоропадська, «коли в Україні в 1932 – 1933 рр. панував жахливий голод, Лілі перебрала основну роботу в Комітеті допомоги голодуючим в Україні, організованому гетьманським рухом під патронатом нашої матері. Лілі виявила при цьому великий організаторський талант й ініціативу. Вона навіть їздила до Голландії, щоб провести там грошові збірки, а особливо для того, щоб інформувати людей про катастрофу, яка відбувалася в Україні і про яку Захід Європи майже не знав» [3, с. 291-292].

Автор не може погодитись із тезою О. Скоропадської про те, що Захід Європи майже нічого не знав про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні. Питання потрібно ставити в іншій площині: Захід не знав про Голодомор чи не хотів знати про нього? Насправді, він добре знав про нього й архівні документи Є. Скоропадської неспростовно це доводять. Варто навести хоча б декілька прикладів: у газеті «Січ» (м. Чикаго, США) у ч. 45 від 23.12.1933 р. розповідається про страшний голод в Україні і ганебну роль французького жововладця п. Ерію*, який здійснив поїздку до ССРСР і не «помітив» голоду у ньому. повідомивши, що голоду в Союзі немає. Із цього приводу доцент Української Господарчої Академії у м. Подєбради (ЧСР) О. І. Бочковський опублікував відкритого листа у тижневику «Український тиждень» (ч. 41 від 18.09.1933 р.), у якому засудив п. Ерію за його вихваляння ССРСР. У статті невстановленого автора під назвою «Правда господина Еррію» мова йде про ганебну поведінку голови уряду Франції п. Ерію, який у розпал Голодомору в Україні у 1933 р. здійснив

поїздки до Москви і заявив, що голоду в ССРСР немає. Під час цієї поїздки він мав зустрічі з М. Горьким, В. Молотовим, М. Литвиновим та ін. і домовився, що його враження від поїздки надрукують в ССРСР російською мовою. У цій самій статті подається інформація про поїздку О. Шіллера* на Південь ССРСР, де він побачив страшні картини голоду. У 1933 р. О. Шіллер здійснив подорож на власному автомобілі по Україні і Північному Кавказі (Кубань) протяжністю 1200 км., де став свідком Голодомору, коли вимирали цілі села й станиці, які перетворювались на кладовища. Трупи лежали поблизу доріг непохованими. Про побачене він доповів в офіційному звіті своєму керівництву в німецькому посольстві.

Звісно ж, пересічні громадяни західних країн майже нічого не знали про страхотливий злочин Червоної Москви проти України в силу засекреченості цієї теми комуно-більшовицьким режимом й обмеженими можливостями інформаційних ресурсів, але провідні західні політики й державні діячі добре знали про геноцид на українських теренах, коли щодня вмирили від жахливого голоду тисячі людей. Про це їм доповідали дипломати й розвідувальні служби, у чому ми могли переконатися з вищенаведених архівних документів. Але високопосадовці західних країн свідомо замовчували правду про Голодомор в Україні або вкрай спотворювали її.

Варто підкреслити один дуже важливий ракурс, пов'язаний з архівом Є. Скоропадської. У той час, коли Україна, здобувши незалежність у 1991 р., на початку 1990 – х вела дебати про те, чи був Великий голод в Україні 1932 – 1933 рр. штучно спланованим московсько-більшовицьким режимом, чи був результатом природних катаклізмів на кшталт неврожаю від посухи, як про це твердили українські комуністи, а пізніше – регіонали й «опезежисти» та їхні «ляльководи» з Кремля, коли вже майже 60 років існували документи (архів Скоропадських), які беззаперечно й неспростовно свідчили про злочинний характер ретельно спланованого комуністичною Московією Голодомору проти українців. Але всі ці роки вони були недоступними для українських громадян, які жили в ССРСР. Спочатку ці документи знаходились в особистому архіві Єлизавети Павлівни, а після її смерті у 1976 р. були передані на зберігання до Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського: «В інституті ім. В. К. Липинського в Філадельфії лежить

* Ерію Едуард (р. Едвард) – прем'єр-міністр Франції у 1933. У цьому ж році здійснив візит до ССРСР, за результатами якого повідомив, що голоду в Союзі немає. Із цього приводу доцент Укр. Господарчої Академії у м. Подєбради (ЧСР) О. І. Бочковський опублікував відкритого листа у тижневику «Укр. тиждень» (ч. 41 від 18.09.1933 р.), у якому засудив ганебну поведінку п. Ерію за його вихваляння ССРСР і приховування Голодомору в Україні.

* Шіллер Отто – доктор, співробітник німецького посольства в ССРСР, експерт з економічних питань. У 1933 р. здійснив подорож на власному автомобілі по Україні й Північному Кавказі (Кубань) протяжністю 1200 км. Став свідком Голодомору, коли вимирали цілі села й станиці, які перетворювались на кладовища. Трупи лежали поблизу доріг непохованими. Про це він доповів в офіційному звіті своєму керівництву в німецькому посольстві.

маса великих течок з кореспонденцією, яку Лілі провадила в цій справі» (у справі Голодомору - *авт.*) [3, с. 292]. І тільки у 2006 р. за ініціативою Олени Отт-Скоропадської ці документи потрапили до ЦДІАК України, що дало змогу дослідникам Голодомору працювати з ними.

Ще раз наголосимо, що Захід знав про Голодомор ще від його початку й інформація про нього містилася у вільному доступі, тож усі бажаючі могли з нею ознайомитись. Натомість для мешканців СРСР ця інформація була повністю закритою, цілковито втаємниченою і навіть смертельно небезпечною. «Згадування про голод в СРСР було оголошено карним злочином, який карався 5 роками ГУЛАГу, а тих, хто звинувачував владу, розстрілювали» [1, с. 510].

І в США і в Канаді, де існує кількомільйонна українська діаспора, питання Голодомору неодноразово порушувалося на державному рівні і відзначалося у різний спосіб: «У США була створена Сенатська комісія, яка проводила розслідування Голодомору в Україні. Ця комісія назбирала таку величезну кількість фактів, що Сенат був шокований...Коли в місті Едмонтоні у 1976 році ставився перший у світі пам'ятник жертвам Голодомору, то посольство СРСР у Канаді прямо вибухнуло від обурення, але уряд Канади проявив принциповість, і пам'ятник стоїть по сьогоднішній день.» [1, с. 511].

Повертаючись до діяльності Є. Скоропадської у КДГУ, варто зазначити, що цей комітет мав за мету допомогти голодуючим українцям і ставив перед собою такі завдання: збір інформації про голод і голодуючих в Україні; інформування урядових установ та різноманітних громадських організацій та приватних осіб різних країн та збір коштів і пожертв для постраждалих від голоду; надання допомоги тим громадянам, які безпосередньо потерпіли від голоду в Україні. Філії цього комітету діяли у різних містах та країнах Європи: КДГУ (в Берліні, Німеччина), КДГУ (у Варшаві, Польща), КДГУ (у Бухаресті, Румунія), КДГУ (у Празі, ЧСР (Чехо – Словацька республіка), Комітет допомоги голодуючим в Україні і Кубані (у Брюсселі, Бельгія) та ін.

КДГУ також підтримував зв'язок і взаємодію з іншими організаціями, що діяли у різних країнах на різних континентах (зазвичай їх складали тамтешні українці), які теж надавали допомогу голодуючим в Україні: Діловий комітет рятунку України (м. Львів, 1934 р.), Комітет допомоги голодуючим у Східній Україні і Яворівщині (м. Вінніпег, Канада, 1933 – 1935 рр.), Комітет порятунку голодуючих в Україні у Чикаго (м. Чикаго, США, 1933 р.), Український громадський комітет порятунку України (м. Варшава) та ін. Допомогу надавали навіть такі організації як Українська Громада у Туреччині та Українська Національна Громада в Маньчжу-Го (Китай, 1935 р.).

КДГУ проводив напружену й інтенсивну роботу упродовж декількох років, про що свідчать численні архівні матеріали. Це, насамперед, листування КДГУ з різними організаціями та приватними особами: як із

тими, хто надавав допомогу голодуючим, так із тими, хто її отримував. У провадженні листування КДГУ головну роль відігравала Є. Скоропадська, яка найбільше відправляла листів адресатам і отримувала від дописувачів. Ось лише окремі документи: матеріали щодо діяльності КДГУ (листи Є. П. Скоропадської до Константинопольської асамблеї Українського допомогового комітету та Президента США з проханням надати допомогу голодуючим в Україні, лист Павла Скоропадського до Президента США з цього ж питання, протоколи КДГУ, його звернення до громадськості; листування Є. П. Скоропадської з різними особами та організаціями з приводу заснування і діяльності КДГУ; матеріали щодо діяльності КДГУ (листування Є. П. Скоропадської з Петром Ковалівом та його дружиною Оленою, інформація про дебати у Палаті лордів Великої Британії у справі Голодомору в Україні; листування КДГУ з організаціями та приватними особами ЧСР. У справі є лист родичів Я.Луговського із СРСР від 19.12.1933 р. із повідомленням про отримання допомоги, описом умов їхнього життя та циркуляр товариства «Wostorus» зі списком товарів, які можна пересилати із закордону в СРСР; листування КДГУ з організаціями та приватними особами США і Канади щодо надання допомоги голодуючим в Україні; матеріали щодо діяльності КДГУ (листування Є. П. Скоропадської з різними організаціями та приватними особами з приводу заснування і діяльності КДГУ, списки членів КДГУ, його заклики і звернення про необхідність надання допомоги голодуючим; виписки з листів жителів України зі свідченнями про Голодомор 1932 – 1933 рр.; листування КДГУ з організаціями та приватними особами Бразилії та Аргентини. До листів М. Письменного від 29.07. та 26.11.1934 р. додані листи його матері М. Письменної із повідомленнями про отримання допомоги та описанням умов її життя. У справі є витяги з листів жителів СРСР, які отримали допомогу від КДГУ; матеріали щодо діяльності КДГУ (листування голови КДГУ Є. П. Скоропадської з А. П. Фастом* з питань організації допомоги голодуючим в Україні, інформація про діяльність фірми «Fast&Co», списки осіб, яким було надано матеріальну допомогу, банківські рахунки; листування КДГУ щодо надання допомоги голодуючим в Україні. До листа Є. П. Скоропадської до Н. Н. Блимаренка від 14.04.1934 р. додані свідчення очевидців про Голодомор; листування КДГУ з організаціями та приватними особами Нідерландів і Великої Британії щодо надання допомоги голодуючим в Україні; листування КДГУ з організаціями та приватними

* Фаст Абрам Петрович, колишній німецький колоніст з України, один із найактивніших членів КДГУ, підприємець, власник фірми «Fast&Co», через яку здійснювалися перекази коштів і надання матеріальної допомоги голодуючим в Україні.

особами Швейцарії та Німеччини. До листів додані списки жителів ССРСР, які отримали допомогу [18; 12; 13; 14; 22; 23; 15; 16; 17; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 32; 33; 34; 35].

В архіві Є. Скоропадської зібрана велика кількість статей, брошур та вирізок із газет і часописів, що висвітлюють події Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Серед них варто виокремити наступні: вирізки з німецьких газет зі статтями про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні; вирізки з газет «Січ», «Хліборобський шлях», «Нова зоря» та інших видань із замітками і статтями про Голодомори 1921 – 1922 рр. та 1932 – 1933 рр. в Україні; бюлетень (ч. 912) міжнародного інформаційного товариства «OFINOR» (м. Париж) з інформацією про внутрішню і зовнішню політику і Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні; вирізки з різних газет про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні; стаття невстановленого автора під назвою «Правда господина Эрріо; брошура «Врожай в СССР у 1933 р.»; стаття К. фон Кюгелен «Український Голодомор забрав життя 5 мільйонів людей»; стаття О. Гучкова* під назвою «Голод в Советской России»; брошура під назвою «Голод на Україні». ч. 1 – 2, листопад 1933 р.; стаття під заголовком «Справа допомоги голодуючим в Україні», видана Гетьманською управою у м. Берлін. Листопад 1933 р.; стаття невстановленого автора під назвою «Колись то була житниця Європи» про Голодомор 1932 – 1933 рр.; стаття невстановленого автора під назвою «Мільйони вмирають голодовою смертю», надрукована у Лондоні про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні; вирізки з газет «The Nottingen guardian», «The Irish news and Belfast morning news», «Newcastle Journal», «Catholik times», «East Anglion Daily Times» із замітками та статтями Р. Маклеода, Д. Маккінз, Вайт-Томсон, П. Фолкнера та інших про Голодомор в Україні; брошура із висвітленням парламентських дебатів у Палаті лордів англійського Парламенту щодо Голодомору в Україні. Промова лорда Денбі у Палаті лордів 25.07.1934 р.; звернення УГКРУ (Український громадський комітет рятунку

України (м. Львів, 1933 р.) до світової громадськості щодо політики ССРСР; брошура німецького імперського комітету «Брати у скруті» із фотоілюстраціями про життя німців-колоністів у минулому й сучасному та про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні [8; 47; 46; 45; 49; 50; 51; 52; 54; 56; 31; 48; 53; 55].

Окрім зазначених матеріалів щодо Голодомору в Україні, в архіві Є. П. Скоропадської зберігаються також інші документи юридичного, фінансового, інформаційного, статистичного характеру тощо. Варто навести деякі з них, як, наприклад, такі: статут КДГУ та відозва із закликом про надання допомоги голодуючим в Україні [1932 – 1933 рр.]; чекові книжки КДГУ; списки жителів ССРСР, яким була надана допомога КДГУ; заклик КДГУ до всіх організацій і приватних осіб із проханням про надання допомоги голодуючим в Україні; інформація про скликання конференції всіх представників КДГУ щодо питання надання допомоги голодуючим в Україні; листівки КДГУ; фінансові документи КДГУ (квитанції, чеки, рахунки, платіжні доручення тощо), 1932 – 1942 рр.; списки жертводавців КДГУ; інформація про відвідання лордом Денбі ССРСР під час Голодомору в Україні та його стаття-відповідь [Г. Гаретту] під заголовком «Голод в Україні, як наслідок божевільної політики. Індивідуальна свобода і комунізм не можуть існувати разом». 7 і 24 вересня 1934 р.; списки жертводавців та отримувачів матеріальної допомоги, що надавалась КДГУ громадянам ССРСР; промова кардинала [Теодора Іннітцера] про Голодомор в Україні з проханням про надання допомоги голодуючим [1935 р.]; список осіб, які отримали допомогу від КДГУ [9; 10; 11; 20; 21; 31; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 44].

Серед небагатьох документів в архіві Данила Скоропадського, що стосуються Голодомору 1932 – 1933 рр., заслуговують на особливу увагу свідчення гетьманців, які пережили жадливий голод в Україні й були безпосередніми свідками тих подій. Цей документ так і називається: «Свідчення Івана Олексійовича Марченка, Аникія Курочкіна, Івана Орленка і Памфіла Сесея про Голодомор і репресії в Україні у 1932 – 1933 рр.» 27.06.1954 р. Свої свідчення вони дали через два десятиліття після Голодомору, вже у Великій Британії, де у той час мешкав гетьманич Данило. Ці свідчення цінні тим, що у них багато уваги приділено темі надзвичайно складної криміногенної ситуації у період Голодомору і пов'язаного з ним канібалізму, який набув масового явища на теренах України [36].

В Олени Отт-Скоропадської є лист від Памфіла Сесея (літературний псевдонім – Спека) від 2.07.1976 р., в якому він пише, що посилає їй віршоване оповідання про село Кам'янку (побл. Січеслава-Дніпропетровська) на березі Дніпра, де він народився й виріс до Першої світової війни, прослуживши один рік до революції. Це село було одним із 17 зимовників, у яких жили одружені запорозькі козаки. Під час Голодомору 1921 – 1922 рр. у ньому вимерло 6 тисяч людей, а під час

* Гучков Олександр, політик, член Державної Думи, після більшовицького заколоту 1917 р. емігрував до Франції (м. Париж). У наведеній статті передає розповідь колишнього громадянина Франції, який у 1917 р., повіривши гаслам більшовиків про комуністичний «рай», пішов до них на службу, а в 1930-ті рр., з великими труднощами, зміг повернутися на Батьківщину. До 1923 р. він працював у Наркомінделє, був особистим секретарем у Чічеріна (нарком закордонних справ ССРСР), потім розчарувався у більшовиках і відійшов від справ. Дуже цікавою є його розповідь про соц.-економічну і політичну ситуацію в ССРСР, про ненависть всього народу до більшовиків, про моральну деградацію всього суспільства, про постійне голодування, недоїдання, про шпигуноманію і доносителство. Цей француз також працював у французькій секції Комінтерну (з 1923 р. до 1926 р.) і до виїзду – в інституті К. Маркса та Ф. Енгельса.

1932 – 1933 рр. – близько 14 тисяч. Коли у 1941 р. вже відступали більшовицькі війська, на це село з літаків скидали фосфорні бомби, внаслідок чого згоріли хати із садивами довжиною приблизно 4 км. З огляду на таку жорстокість, він не міг забути трагедію цього козацького села (вірш на 6 арк.) [57].

Серед численних періодичних видань, що зберігаються в архівному зібранні О. П. Отт-Скоропадської, найбільшу увагу привертає гетьманський часопис «Батьківщина», який висвітлював багато тем і подій минувшини. Особливо вражають деякі зі статей, які вміщені в ньому, що стосуються національної трагедії українців – Голодомору 1932 – 1933 рр. Не можна оминати увагою статтю під промовистою назвою «Голодова облога України й Кубані в 1932 – 1933 рр.» (ймовірно, авторства Дмитра Левчука*), в якій він подає такі приголомшливі факти, від яких холоде кров у жилах. Автор зазначає у статті, що одна козачка з Кубані написала книгу про те, як у 1933 р. влада по багатьох селах України й по станицях Кубані відібрала до зернини все, що надавалось до поживи. По багатьох селах лишилося не більше 10% людності. Селяни втекли з України й Кубані і знайшли притулок у тунелях Чорноморщини, що були зроблені для проєктованої ще за царизму залізниці. Вдень вони, де могли, працювали і жebraли, а вночі спали по тунелях. Та одної ночі за наказом Нестора Лакобова (правильно Лакоба* - авт.) з Сухуму всі тунелі забили дошками і привалили камінням. Живцем замуrowані жінки, діти й старі благали випустити їх, та все було марно. П'ятнадцять тисяч різного віку й статі українців знайшли страшну смерть на квітучому побережжі Чорного моря. В кінці статті автор наголошує, що ніколи Україна не забуде злочинних дій «старшого брата» на українській землі [58].

Документи з архіву Скоропадських дають яскраве уявлення про характер, природу і масштаб голодової катастрофи 1932 – 1933 рр., яку довелося пережити українцям на своїх, найродючіших у світі землях.

Гетьманці, яких очолювала родина Скоропадських, усіляко намагалися допомогти жертвам Голодомору. На превеликий жаль, реальну допомогу голодуючим в Україні КДГУ почав надавати

лише наприкінці 1933 р., коли пік смертності від голоду в Україні вже минув. Але раніше, при всьому їхньому бажанні, вони її все одно не змогли б надати, адже більшовицький режим в СРСР не визнавав ніякого голоду в країні і не приймав будь-якої допомоги.

Проте і після 1933 р. в Україні було все ще дуже багато людей, які страждали від матеріальної скрути і були ослабленими й виснаженими від тривалого недоїдання. Таким людям, вже після Голодомору, дозволялося надавати певну допомогу. Ця допомога надавалася, в основному, мешканцям міст, а як відомо, найтяжчий удар Голодомор завдав по українському селу, бо головною метою московсько-більшовицького режиму було винищення селянства, як класу і етнічної коліски українства. Тож, найбільша інтенсивність у діяльності КДГУ припала на постгеноцидні 1934 і 1935 роки, хоча він продовжував функціонувати і далі (останній документ, що стосується його діяльності, датований 1942 р.).

Молодша сестра Є. П. Скоропадської Олена образно написала у книзі спогадів про діяльність Єлизавети та очолюваного нею КДГУ: «Звичайно, допомога, яка надавалася була, по-суті, лише краплею на гарячому камені. В Україні від голоду вмирили мільйони людей, але все ж завдяки діяльності Комітету кілька десятків родин були врятовані від голодної смерті» [3, с. 292]. Є. Скоропадська, зі слів сестри, дуже гостро і болісно пропускала через себе трагедію українського народу в роки Голодомору: «Лілі брала так близько до серця жахливу біду, з якою вона напругу зіткнулася через листи, які отримувала, що сама захворіла на дуже рідкісну хворобу кишковика. Щойно німецький лікар д-р Андінг, який сам довгі роки провів у совєцьких в'язницях і спостерігав такі симптоми хвороби у в'язнів табору, зумів поставити діагноз захворювання Лілі й допомогти їй. (Наскільки мені відомо, йшлося про відшарування внутрішньої оболонки кишковика – хворобу, яку могли викликати душевні страждання і яка спостерігається у багатолітніх в'язнів.). Вилікувати цю хворобу до кінця Лілі, мабуть, так і не вдалося. Це можна було ствердити при черевній операції незадовго перед смертю Лілі. Лікуюча оберстдорфська лікарка сказала мені особисто, що кишковик Лілі виглядав як висушений.» [3, с. 292].

Існують різні методики підрахунку числа жертв Голодомору і оцінки звучать дуже різні: від 3 до 10 мільйонів померлих. Микола Воротиленко, який написав книгу «Заповіт Петра І. Голодомор», наводить у ній таблиці перепису населення у царській Московії та СРСР у 1897, 1926 і 1939 роках з усіма цифровими показниками та статистичними даними і на підставі своєї методики підрахунку робить висновок: «Тільки згідно з підкоригованою сталінською статистикою під час Голодомору в Україні загинуло близько 7 мільйонів українців.» [1, с. 580]. І далі він додає: «...7. Згідно офіційної сучасної московської статистики, під час штучного Голодомору 1932 – 1933 років в Україні загинуло біля 7 мільйонів

* Левчук Дмитро (1900 – 1977), правник, публіцист, автор багатьох історичних праць, активний діяч гетьманського руху; до 1951 р. перебував у Німеччині (м. Аугсбург), далі – у США (м. Детройт, м. Філадельфія), де відіграв значну роль у діяльності УГО-А. Автор книги «Про Московію».

* Лакоба Нестор (Чанагв) Аполлонович (Чичуєвич), нар. 1.05.1893 р. у с. Лихни Сухумського округу Кавказського намісництва Рос. імперії – помер 28.12.1936 р. у Тбілісі (Грузія). Відомий діяч більшовицької партії. З лютого 1922 р. – голова СНК, а з квітня 1930 р. також голова ЦВК Абхазької ССР (голова уряду Абхазії з 1922 до 1936 рр.). Наближений до Й. Сталіна.

українців, а в цілому по ССРСР біля 10 мільйонів українців.» [1, с. 612].

Та якою б насправді не була ця цифра – вона є страшною, і цей Голодомор назавжди буде незагойною раною для українського народу. А його наслідки, разом з Голодомором 1921 – 1922 рр., винищенням національної еліти упродовж 1917 – 1921 рр., зачисткою «українізації» у 1920-х роках, репресіями 1937 – 1938 рр. та загиблями під час Другої світової війни 1939 – 1945 рр. ми гостро відчуваємо до сьогоднішнього дня і ще довго будемо їх відчувати. Упродовж фактично тридцяти років московським імперським більшовизмом були винищені еліта нації – інтелігенція й селянство як основа етнофону українців (після Голодомору 1932 – 1933 рр. селянство, фактично, перестало існувати, як клас землеробів).

Про злочинну сутність Голодомору 1932 – 1933 рр. та знищення українського селянина-хлібороба як класу та носія українського генофонду яскраво пише Наталія Доляк у книзі «Чорна дошка»: «Вчора селом носилось із гучномовця, прикріпленого до сільради: «Товариші, куркулі ліквідовані як клас.» - Це ж нас уже діти й ліквідували. Немає вже нас. Немає... Ось віднайшли ж вихід, як приборкати національну свідомість, як викоринити українство з душ, тіл, крові, генів, пам'яті. Заморити голодом! Не просто вбити, застрелити, вкинути до в'язниці, а довго, повільно й безжалюбно, вести на ешафот, дати помучитись перед смертю, зробити так, аби тієї смерті шукали, просили й прагли як єдиного виходу, порятунку від болю та страждань. Нехай хлібороб, який живиться від землі й живе врожаєм, від нестачі хліба й вимре. Дешева каральна акція. До того ж дуже фінансово вигідна. Зерно – на вивіз, зайві роти – в землю. Щоденно повз сусідню із Веселівкою Уладівку, повз районну Калинівку (сучасна Вінницька обл., - авт.), залізничними коліями у східному напрямку невинно мчали товарняки, вщент наповнені зібраним на ланах збіжжям. У кожній везеній тими залізничними вагонами зернині тліло людське життя, бриніла зламана доля, тремтіла передсмертним віддихом понівечена душа» [2, с. 279].

Висновки. Оцінюючи і характеризуючи діяльність Є. П. Скоропадської та очолюваного нею КДГУ, можна констатувати, що допомога голодуючим, яку надавав цей Комітет з вкрай обмеженими можливостями, була надто мізерною, або, як образно писала О. Отт-Скоропадська «лише краплею на гарячому камені» у масштабі такої вселенської трагедії як Голодомор в Україні. Та найбільш цінним у діяльності КДГУ й, особливо, Є. Скоропадської є те, що вона виконала титанічну роботу, зібравши величезний фактологічний пласт документів про апокаліптичний злочин московського комуністичного режиму проти української нації, зберегла для історії й донесла до нас свідчення й правду про ті страшні часи.

В архіві Є. П. Скоропадської зберігаються сотні документів про Голодомор 1932 – 1933 рр.

обсягом понад 6300 арк., значення яких важко переоцінити. Аналізовані документи беззаперечно засвідчують штучний характер голоду 1932 – 1933 рр., який був спланований і здійснений комуністичним режимом ССРСР і став жахливим злочином проти українського народу. Упродовж Голодомору в Україні й на Кубані, де переважно жили представники українського етносу, вимирали цілі села та помирали мільйони людей.

Зібрання архівних документів Є. Скоропадської про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні є унікальним для української історичної науки. Ці матеріали є найбільш повним, цілісним і об'ємним корпусом документів, зібраних «по гарячих слідах», яким немає аналогів в Україні і світі.

1. Воротиленко М. Заповіт Петра І. Голодомор. Київ: Видавництво «ФОРМ-Стебеляк», 2013. 624 с.
2. Доляк Н. Чорна дошка. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 368 с.
3. Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських. Львів: Літопис., 2004. 472 с.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАІК України). Ф. 1219, оп. 4, спр. 80, арк.1 – 72.
5. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 81, арк.1 – 65.
6. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 82, арк.1 – 49.
7. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 83, арк.1 – 103.
8. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1984, арк.1.
9. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1985, арк.1 – 2.
10. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1986, арк.1 – 5.
11. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1989, арк.1 – 62.
12. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1991, арк. 1 – 50.
13. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1992, арк. 1 – 31.
14. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1993, арк.1 – 85.
15. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1995, арк.1 – 76.
16. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1996, арк.1 – 73.
17. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 1997, арк.1 – 54.
18. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2001, арк.1 – 25.
19. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2002, арк.1 – 23.
20. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2003, арк.1 – 159.
21. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2004, арк.1 – 78.
22. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2006, арк.1 – 49.
23. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2007, арк. 1 – 22.
24. ЦДАІК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2010, арк.1 – 31.

25. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2011, арк.1 – 120.
26. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2012, арк.1 – 101.
27. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2018, арк.1 – 117.
28. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2033, арк. 1 – 53.
29. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2039, арк. 1 – 29.
30. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2063, арк. 1 – 51.
31. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2064, арк.1 – 41.
32. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2067, арк. 1 – 45.
33. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2071, арк.1 – 19.
34. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2078, арк.1 – 24.
35. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2079, арк. 1 – 43.
36. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2087, арк.1 – 42.
37. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2089, арк.1 – 220.
38. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2095, арк.1 – 70.
39. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2096, арк.1 – 107.
40. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2097, арк.1 – 148.
41. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2098, арк.1 – 135.
42. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2099, арк.1 – 79.
43. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2100, арк.1 – 128.
44. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2101, арк.1 – 56.
45. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2104, арк.1 – 17.
46. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2106, арк.1 – 26.
47. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2107, арк.1 – 18.
48. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2110, арк.1 – 30.
49. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2112, арк.1 – 5.
50. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2113, арк.1 – 6.
51. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2114, арк.1 – 2.
52. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2116, арк.1 – 50.
53. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2120, арк.1 – 9.
54. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2121, арк.1 – 66.

55. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2128, арк.1 – 35.
56. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 4, спр. 2133, арк.1 – 6.
57. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 5, спр. 363, арк.1 – 6.
58. ЦДІАК України. Ф. 1219, оп. 5, спр. 455, арк. 1 – 147.

References

1. Vorotylenko M. (2013). *Zapovit Petra I. Holodomor* [Testament of Peter I. Holodomor]. Kyiv: Vydavnytstvo «FOP Stebeliak». 624 p. (in Ukrainian).
2. Doliak N. (2021). *Chorna doshka* [Black board]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 368 p. (in Ukrainian).
3. Ott-Skoropadska O. (2004). *Ostannia z rodu Skoropadskykh* [The last of the Skoropadsky family]. Lviv: Litopys. 472 p. (in Ukrainian).
4. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv* [Central State Historical Archive of Ukraine] (TsDIAC Ukrainy), f. 1219, op. 4, spr. 80, ark.1 – 72.
5. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 81, ark.1 – 65.
6. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 82, ark.1 – 49.
7. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 83, ark. 1 – 103.
8. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1984, ark.1.
9. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1985, ark. 1 – 2.
10. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1986, ark. 1 – 5.
11. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1989, ark. 1 – 62.
12. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1991, ark. 1 – 50.
13. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1992, ark. 1 – 31.
14. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1993, ark. 1 – 85.
15. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1995, ark. 1 – 76.
16. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1996, ark. 1 – 73.
17. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1997, ark. 1 – 54.
18. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2001, ark. 1 – 25.
19. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2002, ark. 1 – 23.
20. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2003, ark. 1 – 159.
21. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2004, ark. 1 – 78.
22. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2006, ark. 1 – 49.
23. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2007, ark. 1 – 22.
24. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2010, ark. 1 – 31.
25. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2011, ark. 1 – 120.
26. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2012, ark. 1 – 101.
27. TsDIAC Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2018, ark. 1 – 117.

28. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2033, ark. 1 – 53.
29. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2039, ark. 1 – 29.
30. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2063, ark. 1 – 51.
31. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2064, ark. 1 – 41.
32. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2067, ark. 1 – 45.
33. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2071, ark. 1 – 19.
34. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2078, ark. 1 – 24.
35. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2079, ark. 1 – 43.
36. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2087, ark. 1 – 42.
37. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2089, ark. 1 – 220.
38. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2095, ark. 1 – 70.
39. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2096, ark. 1 – 107.
40. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2097, ark. 1 – 148.
41. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2098, ark. 1 – 135.
42. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2099, ark. 1 – 79.
43. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2100, ark. 1 – 128.
44. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2101, ark. 1 – 56.
45. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2104, ark. 1 – 17.
46. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2106, ark. 1 – 26.
47. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2107, ark. 1 – 18.
48. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2110, ark. 1 – 30.
49. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2112, ark. 1 – 5.
50. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2113, ark. 1 – 6.
51. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2114, ark. 1 – 2.
52. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2116, ark. 1 – 50.
53. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2120, ark. 1 – 9.
54. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2121, ark. 1 – 66.
55. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2128, ark. 1 – 35.
56. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2133, ark. 1 – 6.
57. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 5, spr. 363, ark. 1 – 6.
58. TsDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 5, spr. 455, ark. 1 – 147.